

Тетяна Ралдугіна

**Унікальна пам'ятка доби
Української революції 1917–1921 рр.
в збірці Національного музею історії України**

У Музеї історичних коштовностей України (МІКУ), який функціонує з 1968 р. як філія Державного історичного музею УРСР (нині Національний музей історії України), зберігається унікальний експонат. Разом з іншими предметами із дорогоцінних металів він був переданий до МІКУ із фондів історичного музею. Основою новоствореного музею стала колекція, сформована ще в першій чверті ХХ ст. відомими вченими М. Біляшівським, В. Хвойкою, Д. Щербаківським, які стояли у витоків музейної справи в Україні. Ймовірно, саме до неї належав і досліджуваний предмет – срібний вінок вагою біля шести з половиною кілограмів, який має безпосереднє відношення до подій Української революції 1917–1921 рр.

В інвентарній книзі Музею історичних коштовностей України під відповідним фондовим шифром зроблений запис: «Вінок надгробний срібний» та зазначений його довоєнний шифр — «Г–159»¹. Відомості щодо надходження, легенди та датування предмета відсутні, оскільки під час Другої світової війни частина старих інвентарних книг пропала безвісти. Відновити втрачені дані, зафіксовані під час надходження експоната, вдається не завжди. Встановити це складно ще й тому, що за зрозумілих причин, найбільш цінні експонати національної ваги співробітники музеїв у 1920–1930-х рр. намагались приховати, а разом з ними ховали й відповідну документацію стосовно легенди, джерела надходження тощо.

Металеві вінки, зокрема, срібні й золоті, в усі часи слугували символом нагороди, почесностей, емблемою величчя і безсмертя. В якості обов'язкового атрибуту вони виготовлялися для

---

¹ Музей історичних коштовностей України (далі — МІКУ). — ДМ — 6679.

Тетяна Ралдугіна

поховання видатних осіб та відкриття пам'ятників на їх честь, при відзначенні знакових історичних подій. Подібні вінки складались із перехрещених гілок лавра, або гілок лавра і дуба, або водночас із лаврових, дубових і пальмових гілок². Лавр ще з античної традиції вважався емблемою слави, дуб здавна був символом мужності і доблесті. Пам'ятні вінки були похоронні та ювілейні. В залежності від призначення вони мали відповідне оформлення. Дослідниця О. Перелигіна наводить в якості прикладів пам'ятних ювілейних вінків «срібний вінок у дубовій рамі», «лаврові срібні листки в рамі за склом», «срібну галузку у футлярі»³. Зазвичай, і похоронні, і ювілейні вінки кріпилися до овальних або прямокутних диктових щитів, обтягнених тканиною (сукно, оксамит тощо) й не мали допоміжного оформлення⁴.

Вінок, про який йдеться, складається із декількох стилізованих дубових і лаврових гілок. Дубові гілки прикріплені до стовбура справа і розташовані у вигляді півкола. Лаврові гілки, які згідно з інвентарним записом також належать даному експонату, відокремлені від вінка. Ймовірно, вони були прикріплені до стовбура у вигляді півкола зліва й являли собою другу половину вінка. І на дубових, і на лаврових листочках у круглому щитку присутнє клеймо у вигляді жіночої голівки в кокошнику, повернутої вправо, з крапкою зліва біля коси й справа під підборіддям⁵. Такі клейма були характерні для губернського пробірного управління у мм. Бердичеві й Харкові, де їх використовували впродовж 1908–1926 рр.⁶ До стовбура в центрі прикріплено факел із стилізованим вічним вогнем. В нижньому кінці

---

² Національний музей українського декоративного мистецтва. Інвентарна книга Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка бувшого Історично-побутового відділу. Тимчасовий зшиток та дублетний зшиток. — К./б.д.

³ Перелигіна О. Срібні пам'ятні вінки та їх місце в історії культури // Наукові записки. Випуск VIII. — Львів, 1999. — С. 85.

⁴ Національний музей українського декоративного мистецтва. Вказ. праця. — С. 14.

⁵ МІКУ. — ДМ — 6679.

⁶ Постникова-Лосева М.М., Платонова Н.Г., Ульянов Б.П. Золотое и серебряное дело XV–XX вв. — М., 1983. — С. 259.

стовбур і факел перевиває широка срібна позолочена стрічка (бинда), на якій міститься клеймо Київської ювелірної фабрики Йосипа Маршака у вигляді чотирикутника з написом усередині «І. Маршак». На стрічці — гравірований напис: «Лицарям Української Народної Республіки, що виконали свою громадську повинність на вічну пам'ять від Українського Національного Союзу»⁷.

За відсутності інформації про пам'ятку, спробуємо з'ясувати, кому призначалась пошвита, коли і у зв'язку з якою подією був виготовлений вінок? Відповідь на одне з цих питань дає напис на вінку, за яким одразу можна визначити датування пам'ятки в певних хронологічних межах. Відомо, що вінок був зроблений на замовлення Українського національного союзу (УНС) — опозиційного до Української Держави об'єднання партій й організацій, утвореного наприкінці липня 1918 р. Його очолив один із провідних діячів УПСФ А. Ніковський, якого згодом змінив лідер УСДРП й екс-голова першого українського уряду В. Винниченко. В середині листопада 1918 р. на чолі УНС став член УПСР Микита Шаповал. Після перемоги протигетьманського повстання УНС наприкінці січня 1919 р. ухвалив рішення про саморозпуск й зник з політичної арени. Таким чином, вінок могли замовити на ювелірній фабриці або впродовж серпня–грудня 1918 р., або в січні 1919 р.

Серед подій Української революції 1917–1918 рр. значний резонанс у суспільстві мала Крутянська трагедія. Крути стали символом героїзму і жертвності молодого покоління в боротьбі за незалежність, «однією з найвеличніших легенд нації»⁸. Бій біля залізничної станції Крути відбувся 29 січня 1918 р. в ході війни між Українською Народною Республікою та радянською Росією. За офіційною версією юнкери Першої київської юнацької школи ім. Б. Хмельницького (близько 500 осіб) та Студентський курінь ім. Січових стрільців (близько 120 осіб) протистояли в тому бою майже 6-тис. більшовицькому війську.

---

⁷ МІКУ. — ДМ — 6679.

⁸ *Бойко О.* Бій під Крутами: історія вивчення // Український історичний журнал. — 2008. — № 2. — С. 43.

Тетяна Ралдугіна

За свідченнями М. Муравйова, В. Антонова-Овсієнка, радянського військового історика М. Какуріна впертий і кровопролитний бій під Крутами затримав просування більшовицьких загонів на Київ на декілька днів⁹. За деякими даними втрати більшовицького війська під Крутами становили до 300 загиблих. Широкого розголосу Крутянський бій набув, насамперед, через трагічну загибель 27 студентів і гімназистів, які, відступаючи у сутінках, заблукали, потрапили в полон до більшовиків і були розстріляні. Перед смертю вони співали «Ще не вмерла Україна».

Після звільнення Києва від більшовиків активну участь у вшануванні полеглих юнаків взяла влада. На пропозицію М. Грушевського Мала Рада на засіданні 9 березня прийняла рішення «перевезти їх тіла до Києва, поховати на Аскольдовій могилі і прийняти похорон на кошт держави»¹⁰. Оголошення про похорон бійців студентського куреня надрукували київські газети, закликаючи громадян та різні організації взяти участь у перепохованні героїв.

19 березня 1918 р. розстріляних у Крутах студентів було урочисто поховано на Аскольдовій могилі, старовинному цвинтарі на схилах Дніпра. Траурна хода пройшла центром міста й зупинилася біля будинку Педагогічного музею, де до неї приєдналися члени Центральної Ради. З жалобною промовою виступив голова УЦР М. Грушевський, розпочавши її словами: «Dulce et desoquum est pro patria mori! (Солодко й гарно вмерти за отчизну!)»¹¹.

Безпосередньо подіям 19 березня була присвячена стаття «Похорон студентів-січовиків» у «Новій Раді»¹². Це був реквієм, де йшлося про студентів — «вірних синів вільної України», які «лицарськи склали свої буйні голови, боронячи Україну від нападу північних варварів».

⁹ Бойко О. Бій під Крутами: історія вивчення. — С. 51.

¹⁰ Нова Рада. — 1918. — 10 березня.

¹¹ Грушевський М. Промова під Центральною Радою на похороні січовиків Студентського куреня // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 202.

¹² Нова Рада. — 1918. — 20 березня.

Ще під час похорону виникла думка про будівництво пам'ятника героям Крут. В одній з газетних публікацій зазначалося: «Столиця України — Київ зовсім бідний монументами, які відносились би до історії України. Пережита епоха героїчного напруження,... повинна бути увіковічена улаштуванням якого-небудь відповідного монументу... На оборону національної ідеї встали всі красніші сили народу і на чолі їх українська молодь: школярі та студенти університетів. Святий обов'язок вдячної батьківщини не забути цих героїв. Треба, щоб пам'ять про них назавше залишилась в Україні»¹³.

В контексті викладеного, з певною вірогідністю можна припустити, що посягати на вінку призначалась юнакам, яких сучасники називали «лицарями, згинувшими за волю Матері-України під Крутами»¹⁴. Зважаючи на дату утворення УНС, зрозуміло, що вінок був виготовлений після перепоховання, але він міг призначатися для іншої акції, пов'язаної із вшануванням героїв Крут. На наш погляд, його могли замовити або до річниці Крутянського бою (29 січня 1919 р.), або до річниці проголошення незалежності УНР (22 січня 1919). Якщо прийняти обидві версії за основу, можна точніше визначити дату замовлення вінка. Хронологічно це могло статися після перемоги проти гетьманського повстання, часу найвищого тріумфу Директорії УНР. Кінець грудня 1918 р. і січень 1919 р. були насичені святковими заходами у столиці. Слід згадати помпезний в'їзд Директорії до Києва і парад військ на Софійській площі 19 грудня; масові святкування, які тривали більше тижня; спеціально підготовлену для членів Директорії виставу у міському театрі 21 грудня, під час якої В. Винниченку й С. Петлюрі влаштували 10-хвилинну овацію¹⁵. Далі – свято з нагоди Акту Злуки УНР і ЗУНР 22 січня; відкриття і початок роботи Трудового конгресу

---

¹³ Нова Рада. — 1918. — 26 (13) травня.

¹⁴ Там само. — 16 (3) березня.

¹⁵ *Бойко О.* Директорія у боротьбі за владу: хід проти гетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. — К., 2009. — С. 230–231.

Тетяна Ралдугіна

23 січня тощо. У цей перелік логічно вписувався й сценарій вшанування героїв Крут. Але якщо подібна акція мала місце, чому про неї не згадували газети? Усі урочистості, що проходили в столиці впродовж січня 1919 р., широко висвітлювалися пресою. Суперечив розглянутій версії і той факт, що в інвентарній книзі Музею вінок значився як «надгробний», що асоціюється зі словом «похоронний». Чи справді вінок від Українського національного союзу призначався крутянським «лицарям»?

В процесі подальшого дослідження виявилось, що не менш резонансною подією, аналогічною похованню крутянців, був похорон січових стрільців, які загинули на початку протигетьманського повстання в бою під Мотовилівкою 18 листопада 1918 р.

Організоване українськими соціалістичними партіями збройне повстання проти режиму гетьмана П. Скоропадського почалось 16 листопада 1918 р. наступом на Київ із Білої Церкви Окремого загону січових стрільців під проводом Є. Коновальця. Просуваючись по залізниці, січові стрільці оволоділи Фастовом і 18 листопада зустрілися з гетьманськими частинами в районі ст. Мотовилівка неподалік Василькова. З боку гетьманців оборону тримали офіцерська дружина полковника Л. Святополк-Мирського (до 600 багнетів), Сердюцька дивізія (понад 1000 багнетів), загін кавалерії (до 200 шабель) і бронепоезд¹⁶. Січові стрільці мали чотири піхотинські сотні (до 640 багнетів), кулеметну сотню, гарматну батарею та бронепоезд. Незважаючи на перевагу в силі, гетьманські війська зазнали поразки, офіцерська дружина була повністю знищена. На бік повстанців перейшли кінний дивізіон під командуванням підполковника Ю. Отмарштейна та частини Сердюцької дивізії, які склались із національно налаштованої молоді Полтавщини. Втрати січових стрільців склали 17 вбитих та 22 поранених¹⁷. Серед загиблих були Федір Черник і Микола Загаєвич, організатори київського формування січових стрільців, учасники ліквідації більшовиць-

¹⁶ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 р. — грудень 1918 р.). — К.—Філадельфія, 1995. — С. 377.

¹⁷ Євген Коновалець та його доба. — Мюнхен, 1974. — С. 171.

кого Січневого повстання проти Центральної Ради у Києві в 1918 р.

Перемога під Мотовилівкою спричинила швидкий розвиток подій. На бік Директорії переходили урядові військові частини, численні повстанські загони отаманів Ангела, Зеленого, Григор'єва та ін. За словами відомого військового діяча М. Омеляновича-Павленка, під прапори протигетьманського повстання зійшлися «всі незадоволені режимом гетьмана, всі, хто так чи інакше вважав себе скривдженим, не оціненим по заслугах, а разом з тим чимало елементу від природи неспокійного, для якого хаос і анархія були рідною стихією»¹⁸. На початку грудня Директорія контролювала майже всю територію України. 13 грудня розпочався штурм Києва, і вже наступного дня столиця була в руках республіканських військ. Гетьман П. Скоропадський зрікся влади і виїхав за кордон, була відновлена Українська Народна Республіка.

Після перемоги повстання Директорія УНР ухвалила поховати тіла загиблих під Мотовилівкою січових стрільців у братській могилі в Києві. Організацією траурної церемонії займався комітет, створений при Українському клубі. Провести її планували 12 січня¹⁹, проте відбулася вона тижнем пізніше – 19 січня 1919 р. Можливо, це було пов'язано з очікуванням делегації Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яка мала прибути до Києва для остаточного затвердження Акту злуки. Передбачалося, що представники Галичини та Холмщини також візьмуть участь у жалобній ході.

Напередодні акції у газетах було опубліковано звернення УНС із закликом до українців присвятити пам'яті загиблих «лицарів Української Народної Республіки» усі «свої почуття, души й час»²⁰. Похорон проходив на державному рівні за відповідним регламентом і протоколом, його докладний опис

---

¹⁸ Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна, 1918–1919. — Прага, 1929. — С. 7.

¹⁹ Українська ставка. — 1919. — 10 січня.

²⁰ Нова Рада. — 1919. — 18 (5) січня.

Тетяна Ралдугіна

подали тогочасні газети. Вранці 19 січня потяг з останками січових стрільців прибув на вокзал, де на привокзальній площі зібралось багато людей. Цинкові труни з іменами загиблих встановили на гарматні лафети, запряжені шісткою коней. Були присутні члени Директорії В. Винниченко, Ф. Швець, А. Макаренко, О. Андрієвський, голова уряду В. Чехівський, військовий міністр О. Греків, командир Осадного корпусу військ Директорії Є. Коновалець. У супроводі двох ад'ютантів прибув Головний отаман військ УНР С. Петлюра. У траурному мітингу взяли участь численні делегації від різних організацій, міністерств і відомств. Священики Ю. Жевченко та О. Матеюк відслужили панахиду. Від вокзалу похоронна процесія рушила Безаківською вулицею, далі — Бібіківським бульваром до Володимирського собору, де відбулося відспівування. Під спів «вічна пам'ять» всі стали на коліна. Потім траурний кортеж, до якого приєдналися М. Грушевський і колишній міністр земельних справ М. Ковалевський, попрямував Володимирською вулицею, спустився Фундуклеївською на Хрещатик і рушив Олександрівською вулицею до Царського саду. Трамвайний і кінний рух по Хрещатику від Фундуклеївської до Царського саду був перекритий. Попереду процесії у два ряди рухалась кіннота, за нею — представники різних відомств і організацій з вінками. Усі будинки по ходу слідування жалобної процесії були прибрані національними прапорами.

Хроніка тих часів зафіксувала, що під час жалобної ходи її учасники несли біля 30 вінків (у тому числі срібних): від Директорії — «Вірним синам України, які не пожаліли життя за її волю»; Союзу земств — «Лицарям і борцям за українську державність»; галицько-буковинських і угорських українців — «Сконавшим лицарям за вільну Україну»; 1-ої сотні першого полку січових стрільців — «Героям»; міністерства земельних справ — «Борцям за землю трудящому народу» та ін. З тогочасних газет відомо, що представники Українського національного союзу також несли «величезний срібний вінок» з написом «Лицарям Української Народної Республіки, виконавшим свій

громадський обов'язок — на вічну пам'ять». Січових стрільців поховали у Царському саду. З прощальними промовами виступили С. Петлюра, Є. Коновалець, голова уряду В. Чехівський. Останній зазначив, що загиблі залишили живим дві заповіді: єднання всіх проти народних ворогів і любов до волі. Таку ж думку висловив над могилою січовиків і делегат Трудового конгресу від селянства Казов, який сказав: «Хай ваша свята кров перетвориться на цемент і міцно спаяє всіх нас»²¹.

На сьогодні точне місце поховання стрільців залишається достеменно невідомим. Газети згадували братську могилу «у Царському саду на березі Дніпра над самим краєм обриву»²². Ймовірно, це було ліворуч вглиб Олександро-Невської церкви (зруйнована в 1934 р., на її місці встановлено пам'ятник М. Ватутіну), де вже знаходились братські могили загиблих під час жовтневих подій у Києві 1917 р. та більшовицького повстання проти Центральної Ради в січні 1918 р.

Порівнюючи дві резонансні події — загибель студентів під Крутами і січових стрільців під Мотовилівкою — можна знайти в них багато спільного. І студенти, і січові стрільці віддали своє життя за Україну. В обох випадках похорон проходив на державному рівні з великими урочистостями, за схожим сценарієм і навіть маршрутом, яким рухалась траурна процесія. Однак є між ними і суттєва відмінність. Українські юнкери і студенти захищали незалежність батьківщини від агресії та імперських посягань більшовицької Росії. Листопадове повстання проти режиму П. Скоропадського, організоване лівими українськими соціалістичними силами, мало внутрішній характер. Воно готувалося задалегідь, до появи федераційної грамоти гетьмана, й було спрямоване, передусім, проти самого П. Скоропадського, погляди якого не вписувалися в соціалістичні догми його опонентів та їхню схему перебудови суспільства. Проголошення

---

²¹ Киевское эхо. — 1919. — 20 января; Нова Рада. — 1919. — 19 (6) січня; Наш путь. — 1919. — 20 (7) января; Робітничая газета. — 1919. — 21 січня; Столичный голос. — 1919. — 20 (7) января.

²² Столичный голос. — 1919. — 20 (7) января.

Тетяна Ралдугіна

федерації з небільшовицькою Росією, до якого, на думку Д. Дорошенка, гетьмана «приневолили» насамперед геополітичні обставини, повстанці назвали національною зрадою й використали як козир у своїх намірах. На заклик Директорії піднялася майже вся Україна. Однак невдовзі основні рушійні сили всенародного виступу — селянські маси — почали так само швидко відходити від Директорії УНР, як нещодавно приставали до керованого нею повстання. Мінливе у своїх поглядах селянство пішло за більш привабливими більшовицькими гаслами²³. Відновлена після падіння гетьманату Українська Народна Республіка впродовж двох років змушена була відстоювати свою незалежність у збройній боротьбі з численними ворогами. Роз'єднана внутрішньо, ізольована і беззахисна ззовні, вона не мала шансів на перемогу. У зв'язку з цим виникає питання щодо доцільності проведення протигетьманського повстання й руйнації попередніх державницьких здобутків гетьманату. Доля загиблих під Мотовилівкою січових стрільців постає в даному контексті у ще більш трагічному світлі.

Отже, в процесі дослідження було остаточно встановлено: пам'ятка, що зберігається в Музеї історичних коштовностей України, не пов'язана з Крутами, а має іншу легенду. Срібний вінок з посвятою «лицарям Української Народної Республіки» від Українського національного союзу призначався галицьким героям, які загинули під час протигетьманського повстання в бою під Мотовилівкою в листопаді 1918 р. Він був виготовлений до дня поховання січових стрільців у Києві 19 січня 1919 р.

Дослідження музейних пам'яток передбачає вивчення не лише легенди предмета на тлі відповідної історичної епохи, а й історії надходження експоната до фондowego зібрання. У зв'язку з цим спробуємо з'ясувати, де мав зберігатися вінок *postfaktum*,

---

²³ Васьковський Р. Листопадове повстання 1918 р.: «петлюрівська авантюра» чи «національна революція»? // Студії з архівної справи та документознавства. Том п'ятий. Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. – К., 1999. – С. 219.

тобто, після 19 січня, коли і за яких обставин потрапив він до музею?

Пам'ятні срібні вінки меморіального характеру, як похоронні, так і ювілейні, призначалися для зберігання в помешканні²⁴. Можливо, досліджувана пам'ятка одразу після похорону була передана до Київського художньо-промислового і наукового музею (з 1919 — Перший Державний музей, з 1924 — Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г. Шевченка), директором якого був М. Біляшівський. Відомий вчений, знавець музейної справи, збирач й охоронець національних реліквій, він як ніхто розумів цінність експоната. Можна також припустити, що вінок деякий час переховували у приватних руках, а згодом, у нестабільні часи передали до музею на тимчасове зберігання. Інший відомий оборонець національної культурної спадщини, історик мистецтв Ф. Ернст (з 1923 — зав. художнім відділом Першого державного музею) зазначав, що 1919–1920-ті рр. були найбільш напруженими щодо збирання пам'яток культури, яким загрожувала небезпека знищення. При музеї утворився тоді цілий фонд із врятованих від загибелі речей. Відведені для зберігання підвальні приміщення були заповнені картинами, скульптурами, порцеляною, меблями тощо²⁵. Ймовірно, що серед них міг опинитися і вінок — як реліквія, пов'язана з Українською революцією.

Ця версія найбільше заслуговує на увагу. Для її підтвердження автором були опрацьовані довоєнні інвентарні книги Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, який об'єднував на той час колекції трьох сучасних музеїв — Національного музею історії України, Національного художнього музею України і Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Необхідно було з'ясувати, чи значиться в них під старим шифром «Т-159» срібний вінок і чому він позначений літерою «Т»? Адже згідно з правилами фондування

---

²⁴ *Перелигіна О.* Вказ. праця. — С. 85.

²⁵ *Ернст Ф.* Українське малярство XVII–XX сторіч // Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка. Провідник по виставці. — К., 1929. — С. 11.

Тетяна Ралдугіна

музейних зібрань літерою «Т» позначаються експонати, вироблені із тканин.

Після того, як із Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка виокремились за характером матеріалів три окремі музеї, його інвентарні книги опинились у відповідних музейних закладах. Одна з них, яка саме нас цікавить — «Інвентарна книга Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка бувшого Історично-побутового відділу. Тимчасовий зшиток та дуплетний зшиток»²⁶ — зберігається в бібліотеці Національного музею українського народного декоративного мистецтва. В ній пронумеровано 96 аркушів, завірених печаткою. Дата заповнення відсутня, однак відомо, що на початку 1930-х рр. у зв'язку з новою концепцією і структурою музею, побудованою за класовим принципом, історично-побутовий відділ був ліквідований²⁷. В «Інвентарній книзі» він вже значиться як «бувший». Вірогідно, книга також була заведена на поч. 1930-х рр.

Починаючи з першої сторінки під заголовком «Опис нез'ясованих речей з тимчасовою нумерацією «Т» йде перелік 843 предметів, різних за характером і тематикою: вироби сакрального призначення, зброя, етнографічні матеріали, твори мистецтва. В списку значаться й меморіальні речі, зокрема, полотняна сорочка Тараса Шевченка. В графі «Примітки» деякі з предметів позначені як дарунки барона Ф. Штейнгеля, Д. Щербаківського, проф. П. Клименка. «Тимчасовий зшиток» на 42 сторінках (1–42), написаний від руки синіми чорнилами є дуплетним, тобто скопійованим з «Тимчасового зшитку», позначеного як «чернетка», що міститься на сторінках 49–96. Дуплетний зшиток не є повним, «чернетка» включає 1096 предметів. Сторінки 42–49 є чистими, не заповненими. Ймовірно, вони залишені, щоби дописати з «чернетки», тобто з «оригіналу», ще 253 предмети. І в «дуплетному зшитку» і в «чернетці» під шифром «Т-159» знаходимо запис: «Вінок срібний з дубової і лаврової гілки і

²⁶ Національний музей українського декоративного мистецтва. Вказ. праця.

²⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 166. — Оп. 10. — Спр. 1393. — Арк. 20–24.

маленької пальмової гілки та факела посередині, перев'язаний вузькою срібною биндою. На широкій бинді напис: «Лицарям Української Народної Республіки, що виконали свою громадську повинність на вічну пам'ять від Українського Національного Союзу». Вінок на дихтовому щиті, обтягнутому чорним сукном. Роз. 155 x 128 см вінок, 200 x 139 см — щит»²⁸. Таким чином, маємо уяву про первісний вигляд вінка, який майже повністю співпадає з досліджуваною пам'яткою. Втрачені лише деякі фрагменти: невеличка пальмова гілка і щит із фанери, обтягнений чорним сукном. Запис в інвентарній книзі пояснює і зміст довоєнного шифру «Т» — ним позначали «нез'ясовані» речі з *тимчасовою* нумерацією. В рядку з шифром «Т-159», в окремій графі, знаходиться підпис (перші літери – «С» і «М») і чорним олівцем зазначена дата – «7-8/III — 34». В іншій графі чорним і зеленим олівцем містяться позначки «Н/66», «Акт №34», «ГК-32» (про ці примітки йдеться нижче) і вказана вага предмета — «6405 гр.», тобто 6 кг 405 г²⁹.

Отже, вінок до поч. 1930-х рр. перебував у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т.Г. Шевченка і значився за історично-побутовим відділом, який у 1910–1927 рр. очолював видатний вчений, музеєзнавець і пам'яткоохоронець Д. Щербаківський³⁰. Фанатично відданий музею, він багато зробив не лише для формування його колекції (його особистий внесок в скарницю української культури становить понад 30 тис. предметів)³¹, а й для врятування національних цінностей від вандалізму більшовицької влади та вивезення за кордон. Коли саме і за яких обставин вінок потрапив до музею, хто передав його на зберігання — невідомо. Можливо, що це був саме період 1919-1920-х рр., про який згадував Ф. Ернст. Працівники музею провели тоді тита-

---

²⁸ Національний музей українського декоративного мистецтва. Вказ. праця. — С. 14 зв.

²⁹ Там само.

³⁰ Ернст Ф. Вказ. праця. — С. 8.

³¹ Ковтанюк Н. Сторінки історії // Національний музей історії України. Скарбниця історичної пам'яті. — К., 2009. — С. 11.

Тетяна Ралдугіна

нічну роботу по збиранню і зберіганню історичних пам'яток, які могли бути втрачені назавжди.

Не менш напруженим у цьому відношенні виявився й 1922 рік, коли радянська влада розгорнула кампанію по вилученню церковних цінностей. 23 лютого 1922 р. ЦВК РСФРР ухвалив декрет «Про вилучення церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим», продубльований 8 березня 1922 р. постановою ВУЦВК України «Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим». Провідну роль в роботі спеціально створених для цього комісій відігравали не фахівці в справі охорони пам'яток культури, а представники партійних, державних органів, НКВС. Під загрозою вилучення опинилися також музейні експонати, які мали культове значення. Спротив їхньому вилученню чинили М. Біляшівський, Ф. Ернст, Д. Щербаківський та інші співробітники музею³². Проте значна частина культових речей та інших цінностей була вилучена із фондової збірки і влітку 1922 р. відправлена до Москви. Завдяки домаганням та неодноразовим візитам до столиці Д. Щербаківського, А. Середи та інших відомих діячів вивезені раніше пам'ятки культури були шість років потому частково повернуті до Києва й передані до Всеукраїнського музею ім. Т.Г. Шевченка³³. Чи був вінок серед вивезених, а потім повернутих 1928 р. експонатів, невідомо. Однак вдалося знайти документальні свідчення щодо його подальшої долі.

Наприкінці 1920-х — поч.1930-х рр. в Україні розпочалася нова хвиля вилучення музейних цінностей з метою продажу їх за кордон. Цим займалися «Торгсин» (Всесоюзна контора для торгівлі з іноземцями) та Державна імпортно-експортна торговельна контора (Держторг, Внешторг). Про їх «діяльність» на музейній ниві можна дізнатись із щоденника Ф. Ернста. 29 травня 1928 р. він записав: «3 10 год. комісія Держторгу в Історич-

---

³² Романовська Т. Совершенно секретно. История коллекции иудаики Музея исторических драгоценностей Украины // Єгупець 8. Художньо-публіцистичний альманах. — К., 2001. — С. 402–403.

³³ Там само. — С. 405–406.

ному музеї. Оглянули помешкання усіх 4-х поверхів. Взяли на облік бюро Розумовського, годинник над ним, бобик Браницької, 6 случьких поясів тощо»³⁴. Документи, що відтворюють етапи вилучення музейних цінностей, зберігаються в архіві Національного художнього музею. Зокрема, в акті за 27–28 червня 1930 р. зазначено: «Урядова комісія, у складі — голови Комісії, заступника зав. Упрнауки УСРР т. Коника К.Й., членів — представника Укрнаркомторгу, заступника голови Правління Укрдержторгу т. Макаренка І.Г., представника Акц. Т-ва «Антикваріат» т. Епштейна Л.З., при експертах-фахівцях т.т. Глазунові М.К., Гозенпуді Ю.М., у присутності директора Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Шевченка у Києві Настевич М.В., завідуючого Художньо-промисловим відділом т. Струхманчука Я.М., співробітника музею т. Терещенка А.А., проф., зав. художнім відділом Історичного музею т. Ернста Ф.Л., директора Музейного городка т. Курінного П.П., лаборанта відділу народного мистецтва т. Колцуняка Г.М., переводячи вилучення з майна Музею експортного значення речей, в приміщенні Історичного музею в склепі з килимами знайшла 11 (одинадцять) корзинок, опечатаних печатками НарКомЗакСправ (не гербовими), майно яких не значилось у інвентарних книгах Історичного музею. На запитання Комісії, що це за корзини й чому вони не значаться в інвентарних книгах Музею, співробітники Музею пояснили, що ці корзинки одержано 1919 року й з того часу вони знаходяться в Музеї без інвентаризації»³⁵.

В корзинах знаходились срібні предмети в кількості 56 од. (в основному речі із сервізу Браницьких). Але чому речі не були задокументовані одразу, як того вимагали відповідні інструкції та норми фондових процедур? Можливо, невеликий штат музейних співробітників просто не встигав опрацьовувати матеріали, які масово надходили тоді до музею. У зв'язку з цим доречно

---

³⁴ Цит. за: Білоконь С. Щоденник Федора Ернста. Про боротьбу довкола української культурної спадщини у 1920–1930-х роках // Пам'ять століть. — № 3–4. — К., 2005. — С. 91.

³⁵ Архів Національного художнього музею України. — Ф. 90. — Арк. 18.

Тетяна Ралдугіна

знову звернутись до спогадів Ф. Ернста, де він згадував про музейні підвальні приміщення, заповнені в 1919–1920-х рр. речами, які необхідно було рятувати. Можна припустити, що в 1930-х рр. віддані своїй справі працівники музею могли спеціально використовувати таку ситуацію, намагаючись під її прикриттям перешкоджати різного роду «вилученням».

27 лютого 1933 р. директор Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка А. Костюченко віддав розпорядження про перевірку золотих і срібних речей, що знаходились в фондах, експозиції та спецкоморі музею³⁶. 27 листопада того ж року Народний комісаріат освіти УСРР, в підпорядкуванні якого з 1919 р. знаходився музей, видав циркуляр № 873, за яким речі з дорогоцінних металів із Всеукраїнського музею ім. Т.Г. Шевченка мали бути передані до Київської обласної контори Держбанку³⁷. Практика передачі із музею до банків історичних цінностей існувала і раніше. На відміну від музейних подібні заклади належали до т. зв. закритих сховищ, де зберігалися найбільш цінні пам'ятки культурної спадщини народу. Про це свідчить, зокрема, лист директора Київського художньо-промислового і наукового музею М. Біляшівського до Київської контори Держбанку від 24 лютого 1918 р. У ньому йшлося про те, що музей у 1917 р. передав на збереження до банку кладу золотих прикрас XII ст. Звертаючись до керівників банку, вчений писав: «Ввиду переживаемого Киевом смутного времени, считая, что сданные на хранение в Банк исторические ценности составляют достояние всего народа, тревожась за судьбу памятников старины, обращаюсь к Совету служащих Банка с покорной просьбой — взять на себя заботу о сохранности их и не допустить их к вывозу из Киева»³⁸. Подібна ситуація певним чином спостері-

³⁶ Архів Національного художнього музею України. — Ф. 90. — Арк. 18.

³⁷ Державний архів Київської області (ДАКО). — Ф. Р-5. — Оп. 1. — Спр. 138. — Арк. 3–5.

³⁸ Цит. за: Білоконь С. Паралельна історія УРСР. Більшовики і українська культурна спадщина // Перші читання пам'яті М.Ф. Біляшівського. Матеріали наукової конференції 22 червня 2005 р. — К., 2006. — С. 133.

галась й у 1930-х рр. Не виключено, що до вищезгаданого циркуляру Народного комісаріату освіти УСРР від 27 листопада 1933 р. мав причетність заступник наркома освіти Андрій Хвиля, який в екстремальних умовах багато зробив для наведення ладу в музеях й збереження цінностей від пограбувань³⁹.

На початку 1934 р. у Всеукраїнському музеї ім. Т.Г. Шевченка було продовжено інвентаризацію предметів із дорогоцінних металів з метою передачі їх до Держбанку. Про це свідчать, зокрема, музейні акти від 2 лютого 1934 р. та від 1 березня 1934 р., які зберігаються в Національному художньому музеї України. Звірки проходили за участі співробітників музею В.А. Шугаєвського, І.В. Бондаря, М.Ю. Кропивницького та ін.⁴⁰.

Повертаючись до предмету дослідження, згадаємо, що в Інвентарній книзі поряд з шифром «Т-159» стоїть підпис «С.М.». Ідентичні підписи знаходимо на документах Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т.Г.Шевченка⁴¹. Вони належали співробітнику відділу феодалізму Савелію Магурі. Відомо, що в 1933–1934 рр. він також входив до складу музейних комісій, які займались інвентаризацією експонатів із дорогоцінних металів і підготовкою списків для передачі їх в Київську контору Держбанку. Отже, одним із тих, хто в 1930-х рр. мав відношення до пам'ятки, був С. Магура. Саме його підпис стоїть поряд з шифром «Т-159». Дата «7-8/III — 34» й супроводжуючі примітки, означають, що музейна комісія, у складі якої був С. Магура, провела 7–8 березня 1934 р. інвентаризацію срібних речей, зокрема тих, що заходились в підвальному помешканні біля полиць з кахлем (позначка — «Н/66») в шафі «ГК-32». Відібрані експонати, серед яких був і вінок, згідно з актом № 34, були передані до Київської контори Держбанку⁴².

---

³⁹ Цит. за: Білоконь С. Паралельна історія УРСР. Большевики і українська культурна спадщина // Перші читання пам'яті М.Ф. Біляшівського. Матеріали наукової конференції 22 червня 2005 р. — К., 2006. — С. 152–153.

⁴⁰ Архів Національного художнього музею України. — Ф. 90. — Арк. 118.

⁴¹ Там само. — Ф. 1260 р. — Оп. 1. доп. — Спр. 14. — Арк. 232, 235.

⁴² Там само.

У роки Другої світової війни найбільш цінні експонати Центрального історичного музею ім. Т.Г. Шевченка (назва музею з 1935), а також ті, що знаходились в Київській конторі Держбанку, були перевезені до Москви, звідти евакуйовані до Уфи, де їх прийняв Башкирський художній музей. Із закінченням війни експонати у 1946 р. повернулися до Москви в Державне сховище Держбанку СРСР. У жовтні того ж року пам'ятки національної культури, серед яких був і «вінок срібний надгробний», у супроводі головного хранителя Державного республіканського історичного музею УРСР (назва музею з листопада 1943 р.) І.В. Бондаря були перевезені до Києва й за відповідними актами повернуті музею⁴³.

Більше півстоліття унікальна пам'ятка зберігалася в фондах музею і була незатребуваною. Довгі роки тоталітарного режиму правда про події доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. свідомо замовчувалася. У 1930-х рр. були зруйновані й зрівняні з землею Аскольдова могила й Олександроневська церква, неподалік якої знаходилась братська могила січових стрільців. Радянська система з її комуністичною ідеологією знищувала все, що нагадувало про боротьбу українського народу за незалежність. Сьогодні унікальний експонат, який чудом уцілів і зберігся для нащадків, займає почесне місце в експозиції Національного музею історії України.

---

⁴³ МІКУ. Акти на експонати з дорогоцінного металу, перевезених з Москви 1946 року. — С. 46.